

Etnické konflikty

Filip
Tesař

Etnické konflikty

Filip
Tesař

KATALOGIZACE V KNIZE – NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Tesař, Filip

Etnické konflikty / Filip Tesař. -- Vyd. 1. -- Praha : Portál, 2007

ISBN 978-80-7367-097-9

316.482 * 323.1 * 316.647.5 * 316.485.6

- etnické konflikty
- etnické vztahy
- etnocentrismus
- xenofobie
- management konfliktů
- studie

316.4 – Sociální procesy [18]

© Filip Tesař, 2007

Lektoroval prof. Pavel Barša, PhD.

Portál, s. r. o., Praha 2007

ISBN 978-80-7367-097-9

Obsah

Úvod	7
1. Teoretická východiska	15
1.1 Co znamená „etnický“	15
1.2 Soutěž a konflikt	24
1.3 Rasové a další konflikty	33
2. Biologie konfliktů aneb K čemu jsme naprogramováni	41
2.1 Kypící čajník aneb K čemu jsme evolučně naprogramováni	41
2.2 Jedinec a masa	47
2.3 Identita, etnicita a národ	51
3. Psychologie konfliktu aneb Co nás pohání vpřed	65
3.1 Etnocentrismus a xenofobie	65
3.2 Etnická mobilizace	73
3.3 Útok, nebo obrana?	80
4. Geografie a historie konfliktů aneb Vždy a všude?	97
4.1 Zdánlivá všudypřítomnost	97
4.2 Co říkají dějiny	102
4.3 Etnizace jiných konfliktů	108
5. Sociologie konfliktu aneb Proč se někteří snesou a jiní ne	117
5.1 Mlčící sousedé	117
5.2 „Shora“ a „zdola“	127
5.3 Logika dvou táborů	134
6. Antropologie konfliktů aneb Myslíme v mýtech	141
6.1 Jsme to, čím nejsme	141
6.2 Kulturní paměť, kořeny a zrada	146
6.3 Tvárná jména, tvárné dějiny	155

7. Politologie a ekonomie konfliktů aneb Zájmy v pozadí	165
7.1 Autoritarismus a válka	165
7.2 Vůdce	174
7.3 Kdo z toho má zisk	180
8. Filozofie konfliktů aneb Proč zabíjíme	191
8.1 Násilí jako tmel	191
8.2 Terorismus	199
8.3 Genocida	205
9. Řešení konfliktů	17
9.1 Strukturální řešení	217
9.2 Léčba příčin	221
9.3 Segregace, nebo komunikace?	234
Literatura v českém jazyce	243
Rejstřík	249

Úvod

Lépe než co jiného poslouží jako úvod k této knize jeden příběh. Je to příběh Dušana Kecmanoviče, předního psychiatra v bývalé Jugoslávii. Nesetkáme se v něm s krvavými zločiny, může však posloužit jako univerzální příklad toho, co pokládám ve spojitosti s etnickými konflikty za nejdůležitější: tyto konflikty podstatně omezují svobodu jednotlivých lidí.

Na počátku války oblehly Sarajevo, kde Kecmanović žil, jednotky armády složené z etnických Srbů (zpočátku formálně pod jugoslávskou hlavičkou, ale po několika týdnech už jako armáda Republiky srbské, státu jednostranně vyhlášeného srbskými nacionalisty vedenými Radovanem Karadžičem). Kecmanović, národností Srb, navíc narozený v Srbsku, nikoli v Bosně, zůstal v obléhaném, převážně muslimském městě. I když se ztotožňoval s obléhanými, řada drobných detailů mu znechutila život v Sarajevu mnohem víc než dopadající granáty. Jednoho rána našel u své pracovny vyražené dveře a uvnitř všechno zpřeházené, aniž však cokoli chybělo. Ředitel na jeho žádost o vyšetření nijak nereagoval. Pak si Kecmanović všiml, že na telefonní hovory z nemocniční ústředny (jednoho z mála míst ve městě, kde fungoval telefon) osobně dohlíží armádní důstojník, ale pouze v případech, že telefonujícím byl Srb. Anebo u vchodu do nemocnice, kde se kontrolovala totožnost, ostraha jednoho dne srdečně pozdravila jeho kolegu a přítele jenom proto, že měl muslimské jméno. Zato Kecmanoviče se zdoulhavě a bez kapky zdvořilosti vyptávali na jméno, adresu, datum narození – všechno údaje uvedené v průkazu.

Kecmanović se rozhodl na přechodnou dobu odjet do Bělehradu, kam se před bombardováním uchýlila jeho žena a děti na počátku války a kde žili jeho sourozenci. Nechtěl však jet ze Sarajeva přímou cestou, přes území ovládané bosenskými Srby. Zazlival jim nemilosrdné ostřelování Sarajeva a obával se také možných problémů. Příjmení Kecmanović je v Bosně velice vzácné – a Kecmanovićův bratr byl členem Prezidia Bosny a Hercegoviny, kolektivního orgánu vedení republiky, nyní pod muslimskou kontrolou. Srbové, kteří byli jeho členy, byli pro srbské nacionalisty zrádci. Kecmanović se obával, že by ho při první kontrole dokladů zadrželi a informovali jeho bývalého kolegu psychiatra, nacionalistu Radovana Karadžiče, nyní prezidenta Republiky srbské, který dobře znal Kecmanovičovy postoje.

Kecmanović se proto rozhodl cestovat velkou oklikou, přes území kontrolované bosenskými Chorvaty, přes Chorvatsko a Maďarsko. Nejprve však musel překonat necelé dva kilometry území kontrolovaného bosenskoserbskými vojáky. Ti ho na prvním checkpointu, poté co uviděli jeho příjmení, zadrželi. Kecmanović několika stovkami marek uplatil jednoho z důstojníků,

aby ho převezl k Chorvatům, s nimiž měli Srbové příměří. S oficiální výmluvou, že jede do Záhřebu pomoci dokončit psychiatrickou encyklopedii, nasedl na autobus mířící do Chorvatska. Jak se blížili k chorvatským hranicím, byly dotazy policistů kontrolujících na checkpointech Kecmanovičovy doklady stále dotěrnější. Nakonec byl znovu zadržen. Při výslechu mu vyšetřovatelé oznámili, že se po náletu jugoslávských letadel před několika měsíci rozhodli zabít každého Srba, který jim padne do rukou. V tu chvíli dorazil zástupce velitele vojenské policie. Zeptal se Kecmanoviče, co ví o jistém Srbovi z kliniky, v níž Kecmanović působil, známém nacionalistovi. Kecmanović si domyslel, že ho s ním spojují, a vzdal se veškeré naděje. Dotyčný zástupce velitele mu pak přikázal vsednout do auta a kamsi ho vezl. Ke Kecmanovičově údivu však dohnal jeho autobus a nechal ho nastoupit zpátky. Byl to jeho bývalý student, který ho přišel zachránit před popravou; onen srbský nacionalista byl prý jeho nejlepším přítelem na kolejích.

Kecmanović pokračoval do Záhřebu. Měl pouze starý jugoslávský pas, a takoví lidé mohli očekávat problémy s policií, jež na ulicích neustále kontrolovala doklady. Dva dny zůstal v kabinetě u svého kolegy, shodou okolností Srba, který pro něj zorganizoval návštěvu dalších srbských kolegů, o kterou Kecmanović vzhledem ke svým zkušenostem z poslední doby nijak nestál – ačkoli věděl, že Srby na poliklinice dalo dohromady podezírání, jemuž byli vystaveni, a strach z nejisté budoucnosti, viděl v tom jen další manifestaci etnické příslušnosti. Ze Záhřebu odjel do Budapešti a odtamtud konečně do Bělehradu. V kupé vlaku, kterým cestoval, se po překročení srbských hranic konečně cítil bezpečně, ale příjemně pouze do té doby, kdy policista na hranicích hrubě seřval druhého cestujícího v kupé jen proto, že to byl Albánek.

Po příjezdu do Bělehradu Dušan Kecmanović marně hledal zaměstnání. Ředitelé všech psychiatrických ústavů byli členy vládnoucí strany prezidenta Slobodana Miloševiče nebo rozhodní stoupenci jeho nacionalistické politiky. Řekli mu, že existuje dohoda s Radovanem Karadžičem o tom, aby Srbové z Bosny nebyli v Srbsku zaměstnáváni. To je mělo přimět k návratu do Republiky srbské. Kecmanović byl alespoň přizván na Psychiatrický kongres Jugoslávie (která se nyní skládala už jen ze Srbska a Černé Hory). Promluvil zde o situaci v Sarajevu a vyzval přítomné, aby odsoudili barbarské počínání armády Republiky srbské. Následující noc mu mnohokrát zvonil telefon, po zvednutí sluchátka se však nikdo neozýval. Tehdy se rozhodl opustit bývalou Jugoslávii docela. Nový domov našel v Sydney, kde sepsal monografii *Mass Psychology of Ethnonationalism* (1996).

Kecmanovičovo vyprávění působí na nezaujatého pozorovatele absurdně. Nevyprávěl jsem ho však proto, abych vzbudil dojem, že lidé zapletení do etnických konfliktů jsou divní, jiní než my. Naopak, s jeho pomocí jsem chtěl ukázat, jak zvláštně se mohou chovat lidé, kteří jsou víceméně stejní jako my.

S poznáváním etnických konfliktů v bývalé Jugoslávii jsem začal počátkem roku 1990 v Kosovu. Během mnoha následujících let jsem se tu pohyboval většinou v těsném kontaktu s místními obyvateli, chodil jsem tudy po svých, jezdil stopem, místními autobusy, vojenskými transporty nebo s uprchlickými konvoji, přespával jsem, jedl a pil pod jednou střechou s lidmi ze zapadlých vesnic i panelákových sídlišť. Viděl jsem, že tito lidé se ode mne nijak podstatně neliší. Bilo však do očí, že ačkoli ke mně se většinou chovali vstřícně, pohostinně (i když někdy nedůvěřivě), vůči svým krajanům odlišné národnosti byli ochotni ospravedlňovat i těžké zločiny.

Přestože to nebývá zvykem, chtěl bych proto hned na úvod předeslat jeden základní závěr, k němuž jsem dospěl během mnoha let terénních výzkumů v bývalé Jugoslávii i studia etnických konfliktů obecně. Domnívám se totiž, že to může pomoci, i tobě, čtenáři, lépe pochopit následující kapitoly.

To, co se z pohledu nezaujatého pozorovatele zdá absurdní, má vždy svou hlubokou logiku. Lidé jsou vedeni sledem situací, v nichž se orientují s ohledem na svůj prospěch, své bezpečí, prestiž nebo zisk. Těm, kdo mohou vidět jen omezené výseky jejich počínání v televizních zprávách, se však takové jednání zdá absurdní. Pokud by však byli sami postaveni do podobných situací, nezdá se, že by se chovali stejně, aniž by v tom viděli něco absurdního. Míra absurdity, kterou snadno postřehne nezávislý pozorovatel, málokdy přichází naráz. Nejčastěji je dávkována po troškách, takže se lidé snadno přizpůsobí a ztrácejí cit pro to, co je „normální“. Touto cestou dochází k tomu, že jsou ochotni akceptovat i očividně hrozná věci. Avšak o hrozná věci jde jenom z pohledu nezaujatého pozorovatele; jejich pachatelé mají jen málokdy potěšení z páčání „zla“. Většinou, jsou přesvědčeni, jakkoli se to zdá absurdní, že dělají správnou věc.

Logika zřetězených situací, do nichž se dostali, drží účastníky etnického konfliktu (i nechtěné) ve střetu, ačkoli je to nevýhodné (třeba kvůli pokračující válce, která přináší bídu). Asi nejčastější otázka, kterou mi kladli lidé vyptávající se na války v bývalé Jugoslávii, pamatující přitom Jugoslávii takovou, jaká se zdála zpoza železné opony (šťastná a veselá), zněla víceméně takto: „Proč se mezi sebou prostě nedohodnou?“ Námětem této knihy je odpověď na tuto otázku. Co nutí lidi, aby se v určitých situacích chovali zdánlivě absurdně, řídili se etnickými kritérii, tolik omezujícími, navzájem se šikanovali, válčili mezi sebou? Během četby následujících kapitol měj, čtenáři, na paměti, že to není tím, že by někteří jedinci byli zásadně jiní než my. Ano, lidé mají přirozený sklon pokládat příslušníky jiných národů, odlišných kultur za zásadně jiné. To je živná půda pro etnické konflikty (ne však jejich příčinou). Pro porozumění etnickým konfliktům se však přes tento sklon musíme přenést. Pokud si představujeme, že pachatelé, například nacisté vyhlazující Židy, jsou jiní lidé než my, děláme nevědomky tutéž

chybu v uvažování jako nacisté, kteří si představovali, že Židé nejsou lidé jako oni. Mnoho Čechů je dodnes přesvědčeno, že nacisté dělali zločiny, protože to byli Němci. Ale bylo tomu spíše naopak: někteří Němci dělali zločiny, protože byli nacisté.

Než se pustím do odpovědi na uvedenou otázku, která nebude ani krátká, ani jednoduchá, musím uvést ještě několik slov k tomu, nakolik jsme vůbec schopni tyto otázky odpovídajícím způsobem zkoumat.

O jednotlivých konfliktech toho víme různě. O některých velmi mnoho, o jiných velmi málo. Některé jsou studovány dlouho, z mnoha pohledů, prostřednictvím několika vědeckých disciplín, různými metodologiemi a celou řadou autorů. O jiných se píše hlavně v souvislosti s aktuálními událostmi, například válkou. Celkový pohled na ně může být zatížen dobovým diskurzem. Některé soustavně zkoumá třeba jenom jeden badatel.

Asi nejlépe zdokumentovaným a vědecky analyzovaným případem je konflikt v Severním Irsku. Nahrává tomu i to, že oba státy, pro které bylo Severní Irsko jablkem sváru, si na ně nedělají výhradní nárok, což otupuje ostří studií psaných na jedné i na druhé straně: cílem zkoumání konfliktu už dlouho není dokázat, že „naše“ strana je v právu. Minimálně z britské strany není Severní Irsko žádnou „posvátnou půdou“, naopak, pro mnohé je spíše přítěží, nebo dokonce pozůstatkem koloniální minulosti. Mezi odborníky v Irsku a Velké Británii proudí čilá diskuse, která není rozdělena podle státní příslušnosti; poznatky se vyměňují, nejsou pokládány za ideologickou zbraň. K dobrému poznání konfliktu přispívá i to, že se odehrává v anglofonní oblasti a naprostá většina odborných studií je psána v angličtině. To umožňuje snadné zapojení dalších vědců mimo vlastní irsko-britskou oblast. Británie zároveň tradičně představuje jednu ze špiček v rozvoji společenských věd, takže ve zkoumání konfliktu jsou průběžně aplikovány novinky v přístupu i metodologii. Konflikt v sobě sice nese značnou dávku násilí, ale nepřerostl ve válku. I přes omezení demokracie a průběžné násilí existuje v oblasti veřejný řád. Díky tomu se dá neustále provádět kvalitní terénní výzkum. Přesto se vědci neshodují ani v názoru na jeho příčiny, ani na možná řešení (tomu se mezi vědci říká „konflikt kvůli konfliktu“; Hayes, 2001).

Také o dalších konfliktech v západní Evropě jsme informováni poměrně dobře, ať už se jedná o konflikty násilné, či nenásilné, týkající se autochtonních menšin, nebo přistěhovaleckých komunit. Podobně je tomu i v Severní Americe, Austrálii a na Novém Zélandě. Stejně tak jsou podrobně a průběžně dokumentovány konflikty v Izraeli a na jím okupovaných územích, do jisté míry i v Jižní Africe. Podobně jako v Evropě a v Severní Americe se zde spojuje celková úroveň státní správy, vědy i žurnalistiky, takže je k dispozici dostatek statistických dat, odborných studií i fundovaných novinových článků. Tyto oblasti jsou navíc pevně usazeny v euroamerickém povědomí,

a proto je o tato témata v porovnání s jinými vyšší zájem – odborná poptávka. Zájem o Srí Lanku nebo Indii pomáhá udržovat mimo jiné to, že je tam dodnes rozšířena angličtina. Naopak zájem o Rwandu či Burundi, kde jako koloniální dědictví přetrvává vliv francouzštiny, poněkud poklesl spolu s ústupem francouzštiny z mezinárodní odborné sféry. A ať se nám to líbí, nebo ne, aby se konkrétní etnické konflikty mohly dostat do popředí zájmu, potřebuje být tento zájem živěn dostatečným množstvím informací v angličtině. Například konflikty na Balkáně jsou sice zkoumány poměrně dobře, avšak většina publikovaných informací je dostupná pouze v národních jazycích. Řada západních vědců se proto opírá spíše o novinářské reportáže z pera svých krajanů. Jazykové vybavení je mnohdy vážnou překážkou, a tak není divu, že například etnické konflikty v islámském světě, na mnoha místech Afriky, Asie a Latinské Ameriky zůstávají na okraji odborného zájmu, tím spíše, je-li výzkum komplikován kulturními odlišnostmi nebo nedůvěrou místních vlád.

Nedostatečná znalost místních jazyků mezi západními vědci působí problémy zejména tam, kde je studium závislé na psaných dokumentech. K takovým tématům patří zejména nacionalismus, který s etnickými konflikty úzce souvisí. Studium nacionalismu je stále do značné míry studiem evropského nacionalismu a příklady z jiných částí světa slouží často jako doplněk, ne-li okrasa. Od devadesátých let 20. století se nicméně situace postupně mění, zejména díky vzniku značného počtu nových odborných časopisů vydávaných v angličtině, v nichž stále častěji publikují vědci původem mimo západní Evropu a Severní Ameriku. Ačkoli se podstatná část z těchto nových témat soustřeďuje na velké země, jako je Čína, Indie, Indonésie či Nigérie, prostor dostávají i témata týkající se Fidži či Šalamounových ostrovů.

V souvislosti s tím ovšem vystupuje do popředí jiný nepříjemný rys. Současné studium etnických konfliktů je poznamenáno zaměřením na případové studie, a tedy rozdrobením pozornosti. Eurocentrický pohled, který dominoval až do nedávné minulosti, byl sice zkreslující, představoval však přehlednou a srozumitelnou výchozí platformu. A přestože se tento pohled postupně obrušuje, vytvořit nějaký univerzální model etnického konfliktu se příliš nedaří právě proto, že tematický záběr je dnes obrovský. Nejenže počet informací stále rychle roste, ale i jejich výměna se nesmírně urychlila díky jejich dostupnosti v elektronické podobě. Dnes není problém vyhledat pomocí klíčových slov odborný článek věnovaný konkrétnímu tématu, objednat ho a obratem přečíst. Samy redakce tomu vycházejí vstříc začleňováním do placených databází. Avšak tyto informace, právě kvůli jejich množství, není snadné uspořádat a zjistit tak všeobecné rysy příznačné pro etnické konflikty. Určitou možnost skýtá laboratorní experiment. Sociálněpsychologické pokusy jsou případovými studii, z kvantitativní analýzy se však dají vyvo-

dit zobecňující informace snáze. Má to samozřejmě svá úskalí: pokusné osoby bývají až na výjimky vysokoškolští studenti ze zemí euroamerické tradice nebo přistěhovalci do těchto států (navíc většinou studenti psychologie). Experimentální situace také postrádají celkový kontext situací reálných.

Existuje i další cesta kvantitativního výzkumu. Od konce devadesátých let se začaly prudce rozvíjet srovnávací analýzy, které nevycházely z toho, že by se na základě studia konkrétních konfliktů snažily popsat určitý vzor. Opíraly se o jiné údaje – statistické. Zkoumaly četnost a intenzitu konfliktů například v závislosti na jazykové nebo náboženské odlišnosti, ekonomice či demokracii. Negativním rysem těchto studií je však často příliš velký odstup od vlastního tématu. Nejde jen o snahu stanovit závěry na základě omezeného počtu vybraných charakteristik, ale zpravidla také o paušální zahrnování kvalitativně odlišných situací do téže kvantitativní kategorie.

Mezi těmito dvěma póly, tedy podrobnými případovými studiemi (kvalitativními i kvantitativními) a statistickými analýzami, se dnes studium etnických konfliktů pohybuje. Pokusil jsem se využít obou z nich a poznatky kombinovat se svou osobní zkušeností z terénu. Snažil jsem se zmínit v knize co nejširší paletu příkladů z celého světa, a pokud to bylo možné, i z různých časových období. Nemohl jsem samozřejmě obsáhnout vše, a ani příklady těch konfliktů, kterých se dotýkám, nejsou zpracovány stejně podrobně. Nedovoľoval to rozsah knihy ani mé vlastní znalosti. Některým konfliktům je tedy věnována pouze letmá zmínka, sloužící k tomu, aby se okruh příkladů tematicky příliš neuzavíral. Další konflikty popisují blíže, avšak jen v určitém aspektu. A konečně k jiným se vracím opakovaně. V tomto případě jsem usiloval o to, aby příklady pocházely pokud možno z prostředí různých společenských, kulturních i historických podmínek. Proto se kromě konfliktů v bývalé Jugoslávii, které znám nejdůvěrněji (zejména Kosovo a Bosnu a Hercegovinu), budou opakovat zejména odkazy na Rwandu, Srí Lanku, Severní Irsko, nacistické Německo a také na dějiny Čechů a Němců v českých zemích.

Ačkoli jsem se snažil dotknout přinejmenším všech světadílů, čtenář musí mít na mysli, že kniha není zamýšlena jako encyklopedická příručka. Encyklopedie etnických konfliktů existují, a kdo má zájem, může v nich nalézt dostatek faktografických údajů včetně podrobných chronologií. Mým cílem bylo něco jiného: nastínit, proč k etnickým konfliktům dochází a jakým způsobem se to děje. Doufám, že tuto knihu využijí zejména studenti; mnoha z nich, zvláště z univerzit v Praze a Plzni, jsem zavázán za mnohaletou zpětnou vazbu. Není však určena výhradně jim, ale každému, komu vrtá hlavou, proč se takové věci dějí, a chce se o tom dozvědět něco víc. Na závěr jsem připojil krátký seznam užitečných encyklopedických příruček a české literatury k tématu, která je pro většinu čtenářů nejdostupnější.

Během psaní jsem se neustále setkával s tím, že některé odborné pojmy nejsou v češtině ustálené. Proto raději uvádím v závorkách původní anglické odborné výrazy. České termíny jsou vesměs překlady anglických, v některých případech moje vlastní. Tučně jsou zvýrazněny pojmy, které jsou v textu definovány.

Tato publikace vděčí za svůj vznik mnoha lidem, kteří mi kdy podali pomocnou ruku, poskytli střechu nad hlavou nebo plný talíř, rodičům, kteří mne podporovali v dlouholetém toulání po Balkáně, vstřícnému a trpělivému nakladatelství Portál a mé ženě, bez jejíž tolerance a úsměvu by kniha nikdy nebyla napsána.

LITERATURA

Kecmanović, D.: *Mass Psychology of Ethnonationalism*, New York, Plenum Press 1996.

Kecmanović, D.: *Etnička vremena*. Beograd, Biblioteka XX vek /Čigoja štampa/ Knjižara Krug 2001.

Hayes, B. C.: Sowing Dragon's Teeth: Public Support for Political Violence and Paramilitarism in Northern Ireland. *Political Studies* 49/5, 2001, s. 901–922.

Teoretická východiska

1. kapitola

O etnických konfliktech běžně čteme v novinách a každý asi zhruba ví, o čem je řeč. S tím však nevystačíme, chceme-li se jimi zabývat odborně. Musíme si je nejprve definovat. Přívlastek etnický má za sebou dlouhý vývoj, který mu dodal určitý pejorativní nádech. Zbavíme-li toto slovo historického nánosu, snáze si technicky definujeme i **etnikum**, jeden z nejfrekventovanějších termínů, s nímž se v této knize budeme setkávat. Konflikt je pojem definovaný mnohem jednoznačněji, o to více však může mít v praxi různých podob. Ne všechny konflikty, o nichž budeme v knize pojednávat, jsou v odborných studiích označovány jako etnické, přestože s nimi mají společnou strukturu. Největší takovou skupinu tvoří konflikty označované jako rasové. Musíme si proto ujasnit, jak široce budeme spojení „etnický konflikt“ vlastně používat.

1.1 Co znamená „etnický“

Hovoří-li někdo o etnické hudbě, má na mysli něco pozitivního, a mluví-li o etnických konfliktech, něco odpuzujícího. Ačkoli by alespoň ve vědě mělo mít spojení *etnický konflikt* neutrální význam, vyjadřuje přívlastek etnický v běžném jazyce odstup: etnický konflikt bývá na Západě spojován s „jinými“,

zaostalejšími, divočejšími končinami světa, ale ani etnická hudba není „naše“ (evropská, moderní). Vidíme tedy, že pojem etnický může znamenat i cizokrajný, zvláště v Evropě. V Americe slouží totéž slovo i k rozlišení národnosti a občanství, nebo přímo jako charakteristika menšiny („etničtí Albánci“ jako lidé albánské národnosti, nikoli státní příslušnosti).

Původ pojmů etnický a etnikum

Výraz **etnický** prodělal dlouhý vývoj a změny kontextu a stále v sobě nese jejich stopy. Abychom ho mohli používat v odborném smyslu, musíme se od dobových kontextů oprostit, a to nejde bez jejich znalosti. Nejprve si proto zrekapitulujme vývoj pojmu.

Původní smysl řeckého termínu *ethnos* můžeme přeložit zhruba jako „našinci“. Odvozen byl od praindoevropského zvratného zájmena třetí osoby *s(w)e*, znamenajícího totéž co české *se, si*, a používaného pravděpodobně rovněž pro označení vlastního společenství. Od zmíněného praindoevropského zájmena vznikl i řecký výraz *ethos* – „zvyk“, což upomíná na úzké sepětí mezi společenstvím a svébytnou kulturou. Původně šlo asi o skupinu příbuzensky spjatou, ale v době, kdy Řekové už žili v pravidelných kontaktech s kulturně odlišnými společenstvími a kdy máme výraz poprvé doložen, mohl znamenat asi totéž jako „národ“: entitu rozvinutější než kmen, s autonomní politickou organizací a společenskou hierarchií, u níž se předpokládá společný původ – něco trochu ve smyslu *Blut und Boden* („krev a půda“).

Zpočátku byl výraz vztahován na „řecká“ i „neřecká“ etnika, postupně však začal být stále více spojován s neřeckým – z řeckého pohledu necivilizovaným, barbarským – světem, tedy zhruba ve smyslu biblického pronárod. V Septuagintě, řeckém překladu Starého zákona pořízeném ve 3. století př. n. l., je k překladu hebrejského *gojim* (neizraelské národy – opak vyvoleného národa) použito právě slovo *ethnos*. Pohanské národy jsou jím označeny i v Novém zákoně a šíření křesťanství tento význam upevnilo (do latiny byl tak převzat výraz *ethnicus* přímo jako označení pohanů). Používání pojmu *ethnicus*, stále v určitém smyslu vázaného na „lidi odjinud“, však postupná christianizace Evropy během středověku odsunula na okraj slovníku. Po pokřtění litevského knížete roku 1386 se *ethnici* stali minulostí, stejně jako biblické pronárody. Židovsko-řecká a latinsko-křesťanská společnost nám odkázaly určité vidění „sebe“ a „jiných“, které je založeno na protikladech. To platí pro lidská společenství obecně (viz část 3.1); pro vnímání toho, co v sobě nese výraz etnický, jsou však důležité tyto konkrétní protiklady:

- národ – etnikum;
- křesťané – pohané;

- města – venkov (vyšší a nižší vrstvy);
- Evropané – ostatní.

Rozvoj zámořských plaveb přinesl další konkretizaci. V Africe a Oceánii se Evropané setkali s fyzicky výrazně odlišnými lidmi, a protože Evropané až do 19. století svět kolem sebe uchopovali především prostřednictvím bible, hledali v ní předobraz pro tyto „pronárody“. Obyvatelé jiných částí světa byli pro ně v první řadě pohané, a ti fyzicky nebo kulturně nejodlišnější byli navíc oceňováni jako kulturně podřadní – jako divoši, primitivové. Od konce 18. století slábl význam domnělého dědičného hříchu, pomocí něhož bylo zdůvodňováno podmaňování obyvatel zámoří, obdobný náhled se však přenesl do kategorizace ras. Již dříve zdůrazňovaná kulturní nadřazenost Evropanů se začala zdůvodňovat přirozenými schopnostmi jednotlivých ras: v dobovém pohledu společenství spojených kulturou a původem, přičemž fyzický vzhled byl chápán jako doklad společného původu. Kultura byla považována za dědičnou, určitému fyzickému typu se tedy začala přiřítat i určitá kultura a určité kultuře zase vrozená kolektivní povaha. Novověk tedy ke vnímání pojmu etnický přidal další tři důležité protiklady:

- vyspělý – primitivní;
- rasově nadřazený – rasově méněcenný;
- aktivní (státotvorný, dějnotvorný, vládnoucí) – pasivní (bezdějinný, poddaný).

Hierarchický pohled na svět se odrazil i ve společenských vědách formujících se během 19. století. Jeho základem byla osa, na jejímž jednom konci stáli kulturně a mocensky nadřazení Evropané (v ještě užším smyslu obyvatelé protestantského severozápadu Evropy) a na opačném rasově odlišní, necivilizovaní divoši. Tito divoši nikdy nebyli uznáni za „národy“, i když, jako třeba Čerokiové v USA, převzali evropské kulturní vymoženosti jako písmo a politickou organizaci (volený parlament). Tato společenství byla označována nejčastěji jako „kmeny“. Když byl ve francouzské sociologii koncem 19. století poprvé do literatury zaveden neologismus *ethnie* (jemuž víceméně odpovídá české *etnikum*), měl označovat společenství, mezi jehož příslušníky se pod vlivem historických okolností vyvinulo pouto vzájemné solidarity. Z něho odvozené výrazy začaly v další nové vědě, etnologii (a pozdější antropologii), nahrazovat především pojem *kmen*, nebo širěji kulturní skupinu, která nedosáhla státnosti. Zdědil také názorový kontext, v němž se utvářely i termíny *pohan*, *rasa* a *primitiv*, to znamená, že sloužil především k označení „primitivních“ či „archaických“ nezápadních, nebělošských, mimo-evropských společenství. Označoval tedy společenství odlišné od „našeho“ vyspělého evropského, byl protipólem civilizovanosti.

V Evropě, zvláště střední a východní, zdomácněl další pojem – etnografie. Rovněž sem se promítl kontext, který ve svých kořenech vychází ještě z duality křesťansko-pohanského vnímání světa (vzpomeňme na nadšené hledání „pohanských“ prvků v lidové kultuře prvními generacemi českých etnografů) a který s „lidovou“ kulturou spojoval primitivnost, archaičnost a neměnnost. Další odborný kontext přidala americká sociologie, jež v meziválečném období zkoumala začleňování přistěhovalců do americké společnosti. Pojem etnický zde byl spojován jednak s kulturními zvláštnostmi přistěhovalců, jednak s rasově odlišnými menšinami – indiány, případně černochoy. Zdomácněl tedy v této době ve významu rasové, kulturní nebo národnostní menšiny, tedy skupiny stojící mimo vlastní americkou společnost či na jejím okraji. Etnologie jako popis mimoevropských „primitivních“ společností, etnografie jako popis „archaické“ lidové kultury a americká sociologie jako zkoumání amerikanizace přistěhovalců měly jednoho společného jmenovatele: byly založeny na pocitu, že neexistuje shoda mezi popisujícím a popisovaným, naopak že mezi badatelem – zástupcem civilizace – a „divochy“, mezi vzdělavcem a „lidem“, mezi bílým Američanem a přistěhovalcem existuje přirozený, „objektivní“ rozdíl. Za slovem etnický se často skrýval význam „zaostalý“. I když záhy začalo také zkoumání „vlastní“, civilizované společnosti, hlavní trend zůstal zachován. Nebyly popisovány systémy příbuzenství u Angličanů či obydlí obyvatel Berlína ani zkoumány generační rozdíly v identitě v rodinách americké vyšší vrstvy.

Pojem etnikum tedy svým kontextem nepatří právě k pojmům univerzálním a významově neutrálním. To nevylučuje jeho používání, musíme se však mít na pozoru před tím, aby utvářel naše představy. Stále se udržuje například spojování etnického s neevropským či nemoderním: mnozí autoři rozlišují mezi občanským a etnickým nacionalismem (což má jistý základ), přičemž první spojují se západoevropskou, „vyspělou“ společností, utvářenou civilizovanými normami, a druhý se společností východoevropskou, „zaostalou“, formovanou „kmenovými“ principy (což už je konstrukcí vyjadřující mezi řádky strach z Východu).

Etnická skupina

Ve vědě se doposud označení etnický používá také velmi široce: výraz **etnická skupina** (ethnic group) může označovat například tzv. původní („kmenová“) společenství, nezasažená procesem modernizace, nebo také imigranty, případně opovrhovanou společenskou vrstvu. V USA je dodnes běžné označovat jako etnickou takovou skupinu, která má vlastní identitu a kulturní tradici, ale je součástí většího společenství – tedy víceméně menšinu. V Severní Americe je etnická skupina i politicky korektním výrazem pro rasu, ve východní Evropě se tento pojem zase ustálil na označení společenství, které nedosahuje úrovně „národa“, případně nemá vlastní stát. Promítlo se to i do menšinové politiky států: například v komunistických státech byla jako „národy“ uznávána společenství s vlastním národním státem, ostatní byly etnické skupiny.

Etnikum

Právě proto, že termín etnická skupina byl užíván tak široce, navrhl socio-biolog Pierre van den Berghe (1981) používat spíše neologismus *ethny*,¹ jež definoval takto: „Modelovým etnikem je ... skupina se společným původem, spjatá sociálně příbuzenskými sňatky a prostorově teritoriem.“ Tato definice dobře vystihuje především početně omezená, endogamní a kulturně soudržná etnika, která však dnes tvoří už jen zlomek lidské populace. Jak tedy můžeme jednoduše popsat Čejeny, Čechy i Čiňany, tedy skupiny řádově o deseti tisících, deseti milionech i jedné miliardě? Van den Bergheho definici sice můžeme přeneseně aplikovat i na moderní etnika s jejich mýty o původu, fiktivním příbuzenstvím, upřednostňováním endogamie i velkými teritorii, v nichž je identita udržována především symbolicky, leckomu se však zdá příliš úzká. Většina moderních etnik, a to hlavně těch, která jsou středem akademického zájmu, jsou velmi početná a kulturně komplikovaná společenství. Anthony D. Smith, který s pojmem etnikum začal pracovat v téže době jako van den Berghe a dodnes je v této oblasti předním teoretikem, nakonec rozšířil počet kritérií vymezujících etnikum na šest (Smith, 1989):

- kolektivní jméno (ethnonymum),

1 Ostatní autoři (např. Smith, 1989) používají tvar *ethnic*. Tento pojem, jež můžeme do češtiny převést zhruba jako etnikum (v dalším textu budeme tento překlad používat), vytvořil G. Vacher de Lapouge (1896) k označení sociokulturně definované skupiny jako doplněk k pojmu rasa, označujícímu skupinu definovanou biologicky. Spolu s pojmem rasa se také postupem doby stával společensky méně přijatelným. V šedesátých letech 20. století z vědeckého slovníku zmizel, od osmdesátých let se však do něj naplno vrátil (Schippers, 2001).

- mýtus o společném původu,
- sdílené dějiny (kolektivní zkušenosti předávané z generace na generaci),
- charakteristická sdílená kultura,
- asociace s určitým územím,
- pocit solidarity.

Vidíme, že definice je složená ze tří částí. Kritéria 2, 3 a 5 parafrázuji van den Bergheho model (společný původ a teritorium). U kritérií 1 a 6 se Smith inspiroval dílem Fredrika Bartha (1969), jednoho z prvních moderních badatelů na poli etnicity. Barth zdůrazňoval důležitost pomyslných etnických hranic formujících se během styků s jinými skupinami. Odlišnost od ostatních vede k uvědomění si vlastní jedinečnosti, většímu semknutí směrem dovnitř (pocit solidarity) a demonstraci sdílené identity směrem navenek (jméno). Třetí částí Smithovy definice je jev, který lidé většinou automaticky spojují s etnickým společenstvím: společná kultura (kritérium 4). Na všechny tři části se můžeme podívat trochu blíže.

Mýtus o původu bývá v tradičních společnostech mýtem o biologickém původu: komunita křesťanských indiánů z vesnice Natick v Massachusetts odvozuje svůj původ od zakladatele Naticku, puritánského pastora Johna Eliota, který během svých návštěv údajně zplodil předky zdejších rodin. Tradičně je vliv mýtu o společném biologickém původu silný u pastevců a jejich potomků: víra v jednoho společného předka je základem novodobé etnicity u Kazachů, naproti tomu kazašský jazyk hraje i přes snahy nacionalistické vlády prosadit ho proti ruštině jen podružnou roli; rusky mluvící Kazaši nejsou vyloučeni z etnického společenství. Víra v biologickou příbuznost otupuje dodnes i napětí mezi Černohorci a Albánci. Snahou demonstrovat určitý původ je někdy vyjadřována odlišnost od jiného etnika: polovina indických muslimů se prohlašuje za potomky dobyvatelů, ačkoli neindické předky má prokazatelně sotva desetina z nich. A původ se také může vědomě přesunout z biologické do symbolické roviny: přestože muslimové na ostrově Mauricius pocházejí ze severní Indie, většina z nich udala při sčítání lidu v roce 1983 jako jazyk svých předků arabštinu, poněvadž „duch je důležitější než maso“.

Mýtus o biologickém původu schází u mnoha současných etnik, jeho variantou však může být také představa o příchodu do země nebo o jejím zabrání. Maďaři oslavují příchod do Uherské nížiny, Češi se dodnes ve škole učí o Kosmově podání příchodu praotce Čecha s družinou do Čech. Takzvané osadnické (settler) národy, jako jsou Američané, Afrikánci či Australané, oslavují vylodění prvních kolonistů, přičemž varianty amerického a afrikánského mýtu s tím spojují přesvědčení o božském vyvolení (divine election).

Variantou je také mýtus o zakládající události v dějinách, například o vzniku politické jednotky. Jedním z nejstarších dokladů události zakládající kolektivní identitu je židovský exodus z Egypta; klasickým případem

je velká revoluce u Francouzů nebo dvojí vlastenecká válka u Rusů; u Čechů je jí do značné míry vznik Československé republiky. Mýtus o původu se tak vlastně prolíná se Smithovými sdílenými dějinami. Namísto těchto dvou kritérií je proto možná vhodnější hovořit o souboru sdílených představ o minulosti, k nimž patří mýty o etnickém původu, tradice o osídlení země, zakládající události, vzpomínky na „zlatý věk“, legendy o hrdinských obětech a jiných důležitých rolích, jež dané společenství sehrálo v dějinách světa. V pozdějších kapitolách, kde se bude více pojednávat o národech a nacionalismu, bude vysvětlen i vztah mezi etnikem a národem. Už nyní si však můžeme připomenout, že sdílená historická paměť patří ke klíčovým faktorům při utváření národů, hraje zásadní roli v nacionalismu a nacionalismus zase hraje důležitou roli v etnických konfliktech.

Co se týče teritoria, některá etnika žijí rozptýleně, bez vazby na konkrétní území. Klasickým příkladem byli po staletí Židé. I v takových podmínkách však může fungovat symbolický vztah ke „svatě půdě“, území předků; totéž platí pro etnické komunity v emigraci. Více etnik také může sdílet jedno území. V tom případě mohou buď žít skutečně promíšeně, tedy ve smíšených komunitách, jako jsou vesnice, anebo mohou území sice navenek sdílet, ve skutečnosti ho však mít rozparcelované – například etnickou či rasovou segregací. Zdánlivě společně, ale ve skutečnosti odděleně využívaly v minulosti v různých částech světa určité území zemědělské a pastevecké komunity. Dokladem toho byla například travnatá ovčí stezka táhnoucí se kdysi podél Apenin v Itálii, jež se nesměla rozorat a na kterou bylo pod různými tresty zapovězeno vstupovat komukoli jinému než pastevcům s jejich stády. Tam, kde existují smíšené komunity (ne státy, ale místa, kde se lidé navzájem znají a komunikují spolu), kde tedy neexistuje striktní oddělení prostoru, se v lidech vytváří variabilní identita. Tak je tomu například v některých částech Tádžikistánu: striktní etnické vymezení Uzbeků a Tádžiků neexistuje vzhledem k častým smíšeným sňatkům a rozšířenému bilingvistu. V některých případech ovšem existuje sociální oddělení: například u Řeků a Turků v osmanské říši, kteří žili v různém stupni promíšeně ve většině evropské části říše a v Anatolii a zřejmě je pokládali za svou vlast, ale byli přitom striktně rozděleni do endogamních náboženských komunit.

Co se týče jména, můžeme si povšimnout, že některá společenství, a to často ta nejprimitivnější, teoreticky tedy nejbližší hypotetickému prehistorickému modelu lidských společenství, postrádají vlastní jméno, ale označují jmény své sousedy. Mohli bychom tedy hovořit spíše o vědomí odlišnosti vyjádřené kolektivními jmény. Navíc existují kolektivní označení, která vyvolávají u členů dotyčného společenství silné emotivní vazby podobné těm označovaným jako etnické, ale která nejsou jmény etnickými: například výraz muslim. Protože náboženství pomáhá utvářet specifickou kulturu, ať přímo, třeba

různými tabu týkajícími se jídla a pití, nebo nepřímou, jako určité médium pro přenos kulturních prvků, není divu, že v socialistické Jugoslávii se mohlo stát oficiálním etnonymem Muslim, označující společenství slovanského jazyka a muslimské tradice. I když toto jméno bylo politickým kompromisem diktovaným shora (namísto něho se od roku 1993 většinou ujalo etnonym Bosňák, které bylo dříve z politických důvodů nemožné), spontánně se rychle rozšířilo a ujalo.

Smithova definice dále klade důraz na pocity vzájemnosti, jež jednotlivé příslušníky daného etnika spojují dohromady. Výrazem takové vzájemnosti může být kolektivní vyobcování jednotlivce, který se příliš liší nebo porušil sdílené normy. Příslušníci určitého etnika neposuzují všechny vzájemné shody a odlišnosti stejnou měrou, ale vybírají mezi nimi, čímž se upevňuje pocit solidarity. Pociť solidarity a preferování určitých kulturních a symbolických vzorců jsou dvěma stranami téže mince. Jinak řečeno, etnikum se utváří v našich hlavách, v našich představách. Tím je také vyjádřeno, že etnika nejsou automaticky trvalou, nýbrž proměnlivou záležitostí. Bělorusové a Makedonci jsou etniky vzniklými ve 20. století a stále se ještě dotvářejí, Australané, Jamajčané, Busi Nēngēs (Bush Negroes, guayanští černoši) jsou etniky zformovanými během novověku z velmi různorodého substrátu. Naopak Moravané, Bavoři či Cornwallané byli v minulosti nade vše pochybnost svěbytným etnikem, což dnes už neplatí. Egypťané a Palestinci stojí na rozcestí: asociace s určitým územím by spolu se specifickým mýtem o původu, respektive se zvláštní kolektivní zkušeností, které jsou odlišné od ostatních Arabů, mohly v budoucnu převážet – vznikla by nová etnika.

U kultury bývá zdůrazňována jedinečnost jazyka, který skutečně často hraje roli nosného prvku kultury (např. u Lotyšů). Jazyky jsou základem komunikačních sítí, které mají tendenci soustřeďovat se na určitém území a bránit pronikání jiných jazyků, což podporuje identifikaci etnika s jazykem, spojení „mateřský jazyk“ zase poukazuje na sepětí s podvědomým vnímáním společného jazyka a příbuzenství. Svěbytný jazyk však nemusí být podmínkou existence etnika (jak je vidět např. v Latinské Americe). Podle různých odhadů se dnes ve světě hovoří čtyřmi až sedmi tisíci jazyky, většinou v několika státech (Papua-Nová Guinea, Indie, Indonésie, Kamerun, Nigérie, Čína a několik dalších), jazyková komunita však může přesahovat etnickou nejen v případě novodobých etnik, kde se určitý jazyk rozšířil díky jazykové asimilaci (např. u španělsky či anglicky mluvících etnik), ale i hlouběji v minulosti, protože etnika se mohou různě dělit a rozpadat. Když se Češi konstituovali jako etnikum, stále sdíleli jazyk s dalšími slovanskými etniky, stejně jako Assiniboini v Severní Americe, kteří se v 17. století oddělili od Yanktonaiů a vytvořili samostatný kmen.

Kromě zmíněného počtu jazyků existuje ještě řada dialektů navzájem srozumitelných, přičemž stanovení hranice mezi jazykem a dialektem často bývá značně libovolné. Někdy se dialekt povyšuje na jazyk, aby se doložila existence etnika, jindy je existence etnika důvodem povýšení dialektu na jazyk. V praktické rovině však odborné spory nehrají roli: ať jazyk, nebo dialekt, podstatné je, že jsou prostředkem vzájemné komunikace. Možnosti komunikace rozhodně podporují pocit vzájemnosti, což dokazuje role, kterou se hrála jazyková unifikace 19. a 20. století v procesu formování evropských národů, například v definitivním sloučení Moravanů s Čechy a většiny slovanských Slezanů s Poláky. Odlišné jazyky jsou rovněž brzdou smíšených sňatků a pomáhají tak udržovat etnickou homogenitu. Známe však i případy skupin, v nichž jazyk nehrál roli jednotícího prvku, například u balkánských a afghánských klanů. Některé balkánské horalské klany byly jazykově smíšené, albánsko-slovanské. Afghánské klany byly rovněž založeny na příbuzenství a jejich příslušníci mohli hovořit například uzbecky, tádžicky či persky; naproti tomu počet Velšanů v Británii, Katalánců ve Španělsku nebo Luo v Keni převyšuje počty mluvčích velštiny, katalánštiny a jazyka luo.

Na rozdíl od jazyka, který je rysem většinou jasným a na první pohled zjevným, množství kulturních rysů, spjatých s triviální každodenností, tvoří soubor sice na první pohled skrytý a obtížně popsateľný, ale většinou jedinečný. Patří sem třeba způsob pozdravu a konverzace, dávání spopitného či seznamování. Dnes je ve většině případů důležitý i vztah k symbolům, jako jsou národní barvy, vlajky (i když se nejedná o mezinárodně uznané státy) nebo peníze.

Mnohé kulturní rysy často přesahují etnické hranice. Podstatné je ale to, že danou kulturu její nositelé považují za svébytnou, a pak také to, že etno-kulturní hranice nemusí být na všech stranách vymezena stejnými rysy. Chorvaty ve Slavonii spojuje s Maďary kultura každodennosti, ale odlišuje je jazyk, Chorvaty v severním Chorvatsku spojuje se Slovinci jazyk (dialekt) a kultura každodennosti, ale odlišuje je představa o dějinách, Chorvaty v Bosně spojuje se Srby a Bosňáky jazyk a zčásti kultura každodennosti, ale odlišuje je představa o dějinách a náboženská tradice. Můžeme také pozorovat, že etnika obecně tíhnou k přisvojování kulturních výpůjček. Chuejové, muslimské etnikum z Číny, hovoří čínsky, ale popírají, že by patřili k Číňanům; převzali bojová umění z Číny, vložili je jako ústřední prvek do zčásti mytického pojetí svých dějin, mírně je upravili a přičítají jim arabský původ, aby zdůraznili odlišnost od Číňanů.

Žádná dosud podaná definice etnika, ani Smithova, nebyla přijata všeobecně. Někdo Smithovi vyčítá idealizaci pocitu solidarity (Malešević, 2004), jiní autoři (Reiter, 1984, aj.) zpochybňují například vazbu etnika na teritorium. Na druhou stranu Smith pomíjí politickou organizaci, která byla dřív

považována za neoddělitelný prvek. Etnikum můžeme teoreticky – a značně libovolně – spojovat s každým stupněm tradičního žebříčku evoluce teritoriálně-politické organizace lidských společenství, od tlupy (band) přes kmen (tribe) a náčelnictví (chiefdom) až po stát (state). Také vazba mezi etnikem a příbuzenskou jednotkou není zcela zřejmá. Jsou etnikem Somálci, jednotlivé somálské klany, nebo obojí, když většinu, ne-li všechna Smithova kritéria bychom našli na obou úrovních?

Dříve bylo časté spojovat malá etnika, která postrádala pocit vzájemnosti, do umělých větších celků například na základě společného jazyka či kultury, většinou proto, že je tak tradičně vidí jejich sousedé, což je případ třeba „národností“ Miao nebo Žuang v Číně. Pro takové „škatulkování“ zvnějšku, ať pro potřeby státní kulturní politiky, nebo vědecké, například lingvistické kategorizace, byl v devadesátých letech z lingvistiky převzat termín *etic* (neplést s „etikou“), zatímco pohled zevnitř se označuje slovem *emic* (převzato z latinských přípon, jež vidíme např. ve slovech „fonetika“ a „fonemika“). Smith označuje skupiny definované především objektivními kulturními rysy, tedy „zvnějšku“, termínem **etnická kategorie** (*ethnic category*), která předchází vytvoření **etnické komunity** (*ethnic community*), pospolitosti s vědomím sounáležitosti, jejíž členové pravidelně spolupracují na obhajování společných zájmů (touto definicí se etnikum velmi blíží národu), definované tedy i „zevnitř“. Něco podobného zaznívá i ve spojeních *etnický původ* (*ethnic origin*, definice „zvnějšku“), respektive *etnická orientace* (*ethnic orientation*, „zevnitř“; Smith, 1991). Avšak i při pohledu „zevnitř“ je někdy těžké rozlišit, která rovina identity je skutečně vnímána jako společná a přitom nadřazená ostatním. Černohorci jsou obvykle považováni za podskupinu Srbů, avšak vzájemný vztah mezi srbstvím a černohorstvím se v Černé Hoře (pomineme-li přímořskou oblast) od západu na východ obměňuje zhruba takto: Černohorci, Černohorci-bratrský národ Srbů, Černohorci-větev srbského národa, Černohorci-geografická podskupina Srbů, Srbové žijící v Černé Hoře. Zde si musíme uvědomit, že i když etnika objektivně existují, nemusí jít o strnulou, ale často naopak o velmi pružnou kategorii, která neslouží k zanesení do mapy v etnografickém atlase, ale hlavně k tomu, aby jednotlivcům zajistila identitu vyhovující jejich potřebám.

1.2 Soutěž a konflikt

Vysvětlení pojmu konflikt je daleko méně komplikované než u pojmu etnický. Slovo je odvozeno z latinského *conflictio*, jež pochází ze slovesa *con-fligo*: *con* je předpona „s“ a *fligo* znamená „narážet“, „udeřit“. V podstatě tentýž význam mělo v češtině původně sloveso „prát“. „Pereme“ prádlo, protože

se kdysi prádlem bouchalo o vodu, aby se špína „vyprala“. Dodnes zůstal původní smysl ve slovech „prát se“ a „pranice“. Konflikt je tedy pranice, srážka někoho s někým.

Spolupráce

V sociologii se rozlišují tři základní druhy mezilidských interakcí: spolupráce, soutěž a konflikt. **Spolupráce** (co-operation) znamená, že jednotlivci či skupiny se snaží společně dosáhnout určitého cíle nebo prosazovat společné zájmy (Hebding a Glick, 1992). Přesněji řečeno spolupracují, nebo to alespoň předstírají. Spolupráce je totiž založena na tom, že každý účastník má právo na podíl na zisku, ať je jeho vlastní přínos jakýkoli. V praxi to většinou znamená, že určitý počet osob nesobecky přispívá ke společnému dílu nadprůměrně, další přispívají průměrně a zbytek se jen sobecky „veze“. To ovšem oslabuje odhodlání těch nesobeckých, a průběh spolupráce proto odráží neustálé vyrovnávání osobních přínosů. Ti, jejichž přínos je nadprůměrný (nebo ho za takový sami považují), mohou různými způsoby ostatní nutit k zapojení se do společného úsilí – to je důležitý jev, ke kterému se ještě vrátíme.

Soutěž

Čím hojnější je to, oč usilují, tím snáze aktéři spolupracují. A naopak, čím jsou tyto věci vzácnější, tím snáz se spolupráce mění v soutěž. Při **soutěži** (competition) se aktéři snaží dosáhnout téhož cíle na úkor druhých. Na rozdíl od spolupracujících je pozornost soutěžících upřena více na cíl samotný než na ostatní, ale na rozdíl od konfliktu se soutěžící nemusejí obávat jeden druhého (Hebding a Glick, 1992). Hranice mezi spoluprací a soutěží však v praktickém životě není zcela ostrá. Určitá činnost, například společný lov, ve skutečnosti může zahrnovat celý sled spoluprací, soutěží a opětovných spoluprací – třeba stopování, zabíjení a následně odnášení úlovku. Jednotlivci nebo skupiny mohou také navzájem spolupracovat a jako koalice pak soutěžit s jinými.

V biologii, ekonomii (Hirshleifer, 1978), ale podle některých sociologů i v lidské společnosti (viz Hebding a Glick, 1992) je právě soutěž základním hybným procesem. Stojí i v pozadí formování sociální hierarchie, která je průběžným výsledkem řady jednotlivých soutěží. Soutěž nastoluje hierarchii i mezi skupinami; probíhá podle určitých pravidel platných pro všechny, jejichž dodržování stojí nad zájmy jednotlivých soutěžících. Tato pravidla neexistují automaticky, sama o sobě. Mohou být výsledkem evolučních tlaků a jejich uplatňování je nevědomým procesem (ve skutečnosti je valná část soutěžení, která v životě proděláváme, například sexuální soutěžení,